

Baladiškosios dainininkų (auto)biografijų paralelės

MODESTA LIUGAITĖ - ČERNIAUSKIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ANOTACIJA. Straipsnyje, gvildenant liaudies baladžių ir kitų dainuojamųjų kūrinių prasmes, kreipiamas dėmesys ne tik į jų tekstus ar melodijas, bet ir į jų pateikėjų gyvenimo faktus. Nagrinėjamos kelios baladės, kitados Jono Balio priskirtos *jaudinamosioms baladėms*, kurių dėmesio centre atsideria „nepamatuota mirtis“. Aptariamose baladėse aptinkami vadinamųjų marginalinių situacijų motyvai, vaizduojantys nekasdieniškas našlių, našlaičių gyvenimo problemas ir kitokias vargo apraiškas. Minint faktus iš dainininkų biografijų, nesiekiami jų išsamiai pristatyti, o tik pažvelgti į dainuojamus kūrinius jų pateikėjų tam tikrų gyvenimo įvykių šviesoje. Daroma prielaida, kad tų įvykių patirtis ir atmintis gali keisti baladžių recepciją; žvelgiant plačiau, tai (be kita ko) laikytina mūsų dienas pasiekusių baladžių andainykščiu kontekstu, šiandien padedančiu geriau jas suprasti.

RAKTAŽODŽIAI: (auto)biografija, baladė, dainininkas, kontekstualumas, vargo leitmotyvas.

ĮVADAS

Atsivertus vieną Lietuvių tautosakos rankraštyne saugomą rinkinį šmėstelėjo, kaip atrodė, formali jo inventorintojo pastaba: „Šiame rinkinyje – žinomo tautosakos pateikėjo Petro Zalansko atsiminimų ir tautosakos sąsiuviniai. Rašyti jį paskatino Norbertas Vėlius <...>. Medžiaga tikrai įdomi ir vertinga, tačiau sunkiai leidžiasi įspraudžiama į tradicinių žanrų rėmus, daug kur neįmanoma nustatyti kūrinių ribas, nes tautosaka (kartais net ne po vieną kūrinių) organiškai įsijungia į pasakojimo tėkmę ir vienas be kito yra neįsivaizduojami. Iš pradžių bandyta visa tai skirti ir kūrinius numeruoti, tačiau rezultatas pasirodė netinkamas. Todėl prireikus cituoti rinkinio medžiagą siūloma naudotis puslapių numeriais. Iš viso 899.“ Šis tikras pastebėjimas mums netikėtai tapo tyrinėjimų išeities tašku, apibendrintu paliudijimu, kad tautosakos pateikėjas savo mokamų kūrinių neatsieja nuo paties gyvenimo ir nuo to tikroviško konteksto, kurį jis šiems kūriniams priskiria. Dainos, pasakos ir visa kita rinkinyje LTR 7273 pasirodo „apipasakotos“, apipintos gyvenimu, ir tokio požiūrio nelaikytume pavieniu. Priešingai, galėtume tai pavadinti liaudies kūrėjų

mąstymo universalija, kurią patvirtintų net ir mūsų dienų tautosakos ekspedicijų patirtis, kai pateikėjai vis dažniau nebeprabyla „nei pasakų, nei dainų kalba, nei patarlių ar mįslių žaisme“, o tik leidžiasi „į ilgus neilgų kūrinų atpasakojimus, pripildytus individualios patirties“ (Ivanauskaitė-Šeibutienė 2009: 91).

Šiame straipsnyje, pratęsiančiame autorės baladžių tyrinėjimus, rūpėjo leisti paieškoti individualių sąsajų tarp savitos poetikos bei melodikos baladžių ir jas dainavusių tautosakos pateikėjų ryškesnių gyvenimo patirčių, bene aktualiausia iš jų pasirenkant leitmotyvinį vargo naratyvą. Bronė Stundžienė straipsnyje „Folklorinis vargo naratyvas: Kristinos Skrebutėnienės fenomenas“, apžvelgdama vargo motyvų sklaidą garsiosios rytų Aukštaitijos dainininkės raudose ir dainose, be kita ko, užsimena, kad į „dainų diskursą įtraukiami <...> kalbėjimo vargo temomis aspektai <...>. Tarp jų minėtinos vargo pagrindu kylančios šeimininės kolizijos <...>, taip pat dažnai plėtojami vadinamųjų marginalinių situacijų motyvai, siejami su našlaičių, našlių egzistencinėmis problemomis“ (Stundžienė 2010: 37). Tatai mums pasirodė ypač taiklus įvardijimas ašies, apie kurią sukasi šiame darbe nagrinėjamų šeimos baladžių, susijusių su gavėnios kalendoriniu ciklu, tematika. Norėtume apibrėžti, kad iš visų baladžių, kurių, kaip teigė etnomuzikologė Rūta Aleksandravičiūtė, „padėtis mūsų folklore yra labai nevienalytė“, šįkart ėmėme kaip tik to seniausio sluoksnio pavyzdžius, Dzūkijoje vadintus *gavėnios dainomis* (tai lėmė tyrimo sutelkimą į dzūkų pateikėjų dainuotas balades). Ji rašė: „Vienos baladės išliko labiau prisirišusios prie tradicijos, kitos – mažiau. Dainų, kuriose ankstyvojo muzikinio mąstymo atspindžiai yra labai ryškūs, yra išlikusių tik nedidelė dalis, tačiau ji labai reikšminga. <...> Siauros apimties rečitatyvinė melodija, nepastovus ritmas, kartojimo principu pagrįsta dvidalė forma (pavyzdžiui, „Išjojo ricierėlis vavavot“, „Išjojo karaliūnas paliavot“, „Ir atlėkė juodas varnas“ bei kt.) – visa tai kelia prielaidą apie seną baladžių kilmę“ (Aleksandravičiūtė 1984: 94). Apie baladžių amžių anksčiau buvo svarsčiusi Jadvyga Čiurlionytė, palikusi taiklių pastebėjimų: „Kai kurių baladžių tematika yra artima kitų tautų to paties žanro dainoms ir, matyt, yra iš jų perimta. Tačiau nesunku pastebėti, kad ir nelietuviškos kilmės baladėse pasiskolinti ir savaip perdirbti tie momentai, kurie yra artimiausi lietuvių psichikai ir siejasi su lietuvių liaudies gyvenimu. Siužeto vystymas, vaizdų visuma, poetinės išraiškos priemonės, o *ypač struktūra ir melodika* rodo, kaip seniai šios baladės gyvuoja liaudyje ir kiek jos yra prigijusios“ (Čiurlionytė 1969: 158; citatose kursyvu išskirta mano – M. L.-Č.).

Straipsnyje bus nagrinėjamos baladės, vadinamos, pagal Jono Balio skirstymą, *jaudinamosiomis baladėmis*, kurios sutelkia dėmesį į svarbiausią įvykį – „nepamatuotą mirtį“, įvykstančią tarsi be priežasties (Balys 1938: 18). Tačiau čia į balades žiūrėjome ne kaip į žanrą, bet kaip į tam tikrą „registrą“, suskambantį ir kituose dainuojamosios ir ne tik dainuojamosios tautosakos kūrinuose ir kartu rezonuoja-

mą tam tikrų jų atlikėjų gyvenimo aplinkybių – našlų, našlaitystės, vientulystės, skriaudos, apskritai vargo. Tai savotiškos „baladiškos gaidos“ jų gyvenimuose. Todėl į tas balades ir kitus dainuojamosios tautosakos pavyzdžius norėta pažvelgti gal kiek neįprastu aspektu, ne tiek skaitant jų tekstus, kiek klausant įrašų, bandant (tegu ir tik folkloristo vaizduotėje) „įterpti“ juos į dainininkų gyvenimišką aplinką, apipinant pateikėjų biografiniiais faktais, dėmesį patraukusiais duomenimis¹. Kitaip tariant, į baladžių tyrimų akiratį įtraukiami dainininkų gyvenimo pasakojimai ar jų fragmentai. Kaip rašė Lina Būgienė, „nagrinėdami gyvenimo pasakojimus turime galimybę įžengti į asmeninio gyvenimo, jausesnos, laikysenos ir pasaulėžiūros sferą – tą terpę, kurioje gimsta ir gyvuoja vadinamoji tradicinė kultūra ir bet kuri kūryba apskritai“ (Būgienė 2011: 59).

Nors straipsnyje sinonimiškai vartojamos *gyvenimo pasakojimų*, *gyvenimo istorijų* kategorijos², svarbu pabrėžti, kad tokių asmeninės patirties naratyvų, su kokiais esame įpratę susidurti šiuolaikinėje folkloristikoje ir kokie analizuojami jau ne vieną dešimtmetį truncančiuose tyrimuose, šiame darbe nėra ir nė negali būti. Kaip tik dėl to, kad visų straipsnyje pristatytų pateikėjų kūryba buvo fiksuojama maždaug XX a. antrojoje (ir šiek tiek pirmojoje) pusėje, tuomet, kai tautosakos rinkėjai itin mažai dėmesio teskyrė dainininkų ir pasakotojų gyvenimo istorijoms: buvo fiksuojama vien būtinoji informacija apie asmenį ir tik kada ne kada užrašytojai yra mums palikę daugiau išsamesnių, pačių pateikėjų išsakytų autobiografinių duomenų. Tyrimo teko remtis kaip tik tokia – itin fragmentiška ir negausia medžiaga, net pabirais faktais, lasiotais iš užrašytojų pastabų, prisiminimų, (auto)biografijų.

Visa tai daryti skatino prielaida, kad gimtoje terpeje pačios baladės bus „skambėjusios“ kitaip, t. y. jų prasmė bei recepcija bėgant amžiams turėjo neišvengiamai kisti. Ligšiolinis mūsų ribojimasis „grynais“ prieš akis turimais dainų, baladžių tektais ėmė rodytis per ankštas, juoba kad ir anksčiau įkyriai nedavė ramybės daugumos šių tekstų fragmentiškumas, siužeto neužbaigtumas. Todėl nuo baladžių mitiškumo paieškų (žr. Liugaitė-Černiauskienė 2015) norėta paėjėti link antropologijos, arba

-
- 1 Vengrijoje buvo pasitaikiusi proga susipažinti su Zsuzsannos Lancendorfer daktaro disertacija „Asmenybės ir repertuaro tyrimas remiantis vieno Šokoroaljos amatininko biografija“; parašyta ir ginta Eötvöso Lorándo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Folkloro katedroje (Budapeštas). „Vienas Šokoroaljos amatininkas“ paaiškėjo esąs disertantės tėvas. Nuo mažens gerai pažįstamą, be to, iš užrašytų kitų asmenų prisiminimų atkurta aplinką autorė laiko tautosakos kūrinį „kontekstu“, gyvavimo terpe, kurioje natūraliai skleidžiasi jų prasmės (žr. Lancendorfer 1999).
 - 2 Prieš dešimt metų Vilma Daugirdaitė nagrinėjo, kaip dviejų garsių džiūkių pateikėjų – Anelės Čepukienės ir Rožės Sabaliauskienės – gyvenimo pasakojimuose reiškiasi folklorinė patirtis, pasirinkdama žanrinį aspektą. Ji rašė: „Gyvenimo pasakojimas kaip folkloristikos objektas dar turės įsitvirtinti lietuviškoje mokslo erdvėje, sukeldamas nemaža diskusijų, kaip fiksuoti ir tirti šią medžiagą“ (Daugirdaitė 2006: 222). Straipsnyje autorė vartojo terminą *gyvenimo pasakojimas* (angl. *life story*), o ne *gyvenimo istorija* (angl. *life history*), kuris paprastai vartojamas antropologijoje (ten pat: 215; išretinta autorės – M. L.-Č.).

nuo to, kaip mes sau aiškinamės tautosakos kūrinį prasmes, link pasvarstymo, kokios galėjusios būti pačių dainininkų intencijos juos atlikti³. Surizikavus eiti šiuo keliu, pasipylė informacijos, gyvenimo istorijų, jų geografijos, baladžių variantų, net jų užrašymo istorijų lavina. Tyrime tai bus nulėmę gal kiek kaleidoskopišką asmenų ir dainų variantų vaizdą. Gilinantis į vis kitų pateikėjų asmenybes pasitelkiamos vis kitos baladės ir analizuojami gana įvairūs jų sąsajų su žmonių gyvenimo patirtimis variantai, pristatomi kaskart kiti kontekstai. Vis dėlto visa tai sujungia viena – baladžių – gija. Mat ši būdą artintis prie baladžių lėmė tas reiškinys, kad pačių dainininkų santykis su kai kuriomis baladėmis yra individualizuotas. Ir taip esti, ko gero, ne dėl kokio išskirtinio jų „meniškumo“ – ne, veikiau dėl to, kad baladė dainininkui netikėtai tampa įrankiu savo asmeninei patirčiai išreikšti.

Kaip atskleidžia ir baladžių variantų fiksavimo metrika, daugiausia „klasikinių baladžių“ užrašymų – iš pateikėjų, gimusių XIX ir XX amžių sandūroje, apie 1900–uosius metus, ar vos vėliau. Mąga pavadinti juos „optimaliaisiais“ pateikėjais, kurių variantai, regis, tyrimui duos daugiausia peno. Bet kodėl kaip tik jie? Ar ne todėl, kad patys dainininkai, nors ir siaučiami atminties ūkanų, dar rodosi šiaip taip pasiekiami. Juk tai – mūsų senelių karta. Šie pateikėjai didžiausią dainų kraičio dalį bus susikrovę jaunystėje – nepriklausomoje Lietuvoje. Kartu pabrėžtume, kad kone visi straipsnyje minėsimi žmonės gyveno Vilniaus krašte, konkrečiau, kaip žadėjome, Dzūkijoje (vadinamieji *šilų dzūkai*)⁴. Pristatomi kai kurie fragmentai iš Marcelės Žurauskienės ir jos močiutės, Katrinos Sidzinauskaitės, Petro Zalansko, Malvinos Grėbliūnienės, Onos Trainavičiūtės-Zalanskienės, Pranės Grigaitės, Kristinos Leikauskienės biografijų ir jų artimos aplinkos.

Taigi, pirmosios Lietuvos nepriklausomybės laikotarpis. Vilniaus kraštas, priklausęs Lenkijai. Iš lietuvių tuometinių pamąstymų apie Vilniaus kraštą nėra ko tikėtis šalto objektyvumo. 1940 m. Marija Alseikaitė parašo straipsnį „Vilniaus krašto lietuvių būdo bruožai gyvenime ir tautosakoje“ (išspausdintas, beje, tik praėjus daugiau nei pusei šimto metų; žr. Alseikaitė-Gimbutienė 1996). Tegu mus į šį kraštą įvesdins būsimos iškilios archeologės mintys:

[Kalbant apie Vilniaus dzūkus – M. L.-Č.] Vilniaus kraštan įeina <...> Seinų, Varėnos, Valkininkų, Marcinkonių apylinkės ir visa sritis iki Lydos. Sudarytų plotą tarp Valkininkų, Kabelių, Lydos ir Dieveniškio. <...> [Kalbant apie Vilniaus krašto rytų aukštai-

3 Toks vidinis postūmis mūsų folkloristikoje nėra naujas. Antai Vita Ivanauskaitė-Šeibutienė pastebi, kad Donatui Saukai tautosakinį turtą saugantys žmonės, pasakojimo ar dainavimo tikrasis pretekstas ir motyvas atrodė svarbesni už tipų, motyvų lyginimą, versijų paplitimo žemėlapius (Ivanauskaitė-Šeibutienė 2009: 92, autorė cituoja Sauka 2007: 422).

4 Tiesa, ne okupuotame Vilniaus krašte, bet Lietuvoje gyveno Malvina Grėbliūnienė, kilusi nuo Merkinės. Tų apylinkių dzūkai laikomi ne „šilinais“, bet „gruntiniais“. Kita išimtis iš šilų dzūkų – Vilniaus krašto rytų aukštaitė Marcelė Seliukaitė-Žurauskienė, kilusi nuo Tverečiaus.

čius – M. L.-Č.] Šiaurės rytuose nuo Vilniaus susiduriame su stebuklingai lietuviškomis vietovėmis. Tai – Švenčionių, Kaltanėnų, Ceikinių, Adučiškio, Melagėnų [dabar – Mielagėnų], Tverėčiaus, Daugėlišio, Rimšės apylinkės. <...> Iš senovės dzūkai ir rytiečiai vieni kitiems artimi. Tarp šių dviejų sričių daug glaudesnis ryšys negu jų atskirai su kitomis Lietuvos sritimis (ten pat: 36, 40, 42).

Vilniaus krašte <...> smėlis. Žemės paviršius nelygus – kalneliai, ežerai, miškai. Aplinkuma įvairi, nenuobodi. Ji neugdo dvasios ir nervų ramumo, ji neleidžia paprastai ir protingai gyvenimą traktuoti, ji neteikia veltui visokių gyvenimo patogumų. Pati gamta šio Lietuvos krašto žmones verčia labiau su ja kovoti, amžinai rungtis su skurdu. <...> Vargas, neturtas šį kraštą labiau užgrūdino negu kitus (ten pat: 35, 42).

NAŠLYSTĖS, GEDĖJIMO, VARGO, VIENTULYSTĖS REFLEKSIJOS

Klausant gausių Jurgio Dovydaičio darytų įrašų dėmesį patraukė viena Marcelės Seliukaitės-Žurauskienės (1891–1977), dainininkės, kilusios iš Kalviškės kaimo, daina, 1965 m. įrašyta Vilniuje:

Gaši lauko upelė,	Čelnelė raztrūko,
Kur saldota nuskindo –	Irkėliai razlūžo –
Mano mieliulis juodabruvelis	Ir neiškėliau savo mieliulio
Viduj upelės atliko. 2x2	Iš sraujosios upelės. 2x2
Man paduokit čelnelį,	Agi Dievuli mano,
Man paduokit tinklėlius –	Kų aš dabar darysiu –
Maž aš iškelsiu savo mieliulį	Likau vienutė, likau biednutė
Iš sraujosios upelės. 2x2	Be savo myliamojo. 2x2
	LTR 7199(56)

Skirtinguose šios meilės dainos (LLDK M 1069) užrašymuose skiriasi ir tos pačios temos variacijos. Antai kai kurie kiek anksčiau užrašyti variantai prieš bernelio skendimą turi išplėtotą įžangą – bernelio ir mergelės atsisveikinimą⁵. Kiti gi varian-

5 Pavyzdžiui, LMD I 743(41), užr. 1923 m. Krikonių k., Mielagėnų prp.; LTR 926(287), užr. 1936 m. Rizgūnų k., Paringio apyl., Daugėlišio vls., Švenčionių aps. Vaizdumo dėlei vieną iš tokių įžangų atpasakosime: *Saulė užsileido, mėnuo užtekėjo, mano bernelis juodbruvėlis žirgelį balnojo. Pasibalnojęs vainelėn išjojo. Klausė mergelė juodbruvėlė: – Prie kam mane palieki? Ak Dievuliau mano, sopa širdelę mano, prie kam mane palieki? – Ak, neverki, mergele, mano meilinga širdelė, kad toli būsiu, varguos gyvensiu – vis aš tavo nemiršiu: lakštelį rašysiu, tavo jaunutę ciešysiu, o kai pargrįšiu aš nuo vainelės – už meilę paimsiu* LMD III 201(3); pastaba: „Užrašyta iš Fašienės, 50 metų senutės Švenčionėliuose 1935 m. rugpjūčio 23 d.“

tai įžangos neturi; nėra jos ir Žurauskienės padainuotame. Pačiame pirmajame posme lyg kokia paslaptinių prieš tai buvusių įvykių reminiscencija minimi upelė, gale lauko, nuskendę *saldotai*. Su jais viduj upelės pasiliko ir mieliulis. Mergelė bando jį išgelbėti, bet – tiesiog baladiškai – nelemta jai to padaryti: *Čelnelė raztrūko, Irklėliai razlūžo...* Mergelės skundą Žurauskienės dainos pabaigoje atliepia ir kiti variantai: – *Ak ak, Dieve mano, Sopa širdelę mano, Kad jau pasakė mano bernelis Paskutinį žodelį* LMD I 743(41); – *Ak, Dievuli tu mano, Sopa galvelė mano, – Tai kai apleidė mane Dievulis, Tai didžiausiais vargeliais* TD 4 403. Vienas variantas, lyg tikslindamas, kokią paskutinę išsarmę pasakęs bernelis, baigiamas taip: *Bernelis skęsdamas, Žodelį tardamas*: – *Aš palieku tave Prie tikro tėvelio* LTR 2880(69); ko gero, nurodoma į tai, kad bernelis paėmęs mergelę „už meilelę“.

Tokiame kitų užrašymų kontekste mums patiems išryškėja, kad Žurauskienės variantas yra sutelktas it koks grynuolis, perdėm baladiškas. Jau pirmajame posme „ištikusią“ tragediją, rodos, dar labiau padidina desperatiškas mergelės bandymas išgelbėti mieliulį. Žvilgsnis, pradžioje nukreiptas į jį, atgręžiamas į save, likusią gyventi, ir virsta aimana dėl savojo likimo, kaip raudose. Iš rinkinio pastabų (o ir iš įrašė LTRF mg. 4144(66) juntamos atlikimo įtaigos) aiškėja, kad *Gali lauko upelė* Žurauskienei greičiausiai bus buvusi ne šiaip daina, bet, galėtume sakyti, jos savastis. Dainininkė mini: „Jauna našlė likau, tai našlės dainas dainavau. 25 metų likau našlė. <...> Kai numirė trečias kūdikis, tai pradėjau eit in jaunimą“ (LTR 7199/49/). Ši kūrinį jinai laikė viena iš savųjų „našlės dainų“.

Našlytės naratyvas tame pačiame rinkinyje pasirodo dar sykį – kaip fragmentas, pasakojantis apie ankstesnių kartų gyvenimą. Antai prie kitos Žurauskienės dainos randame prišlietą josios močiutės iš tėvo pusės istoriją. 1968 m., padainavusi dainą *Ažrūstinta širdis mano* (LTR 7199/212/), dainininkė papasakoja, kad šią dainą 1913 m. dainavusi senelė. Kitoje vietoje patvirtinama: „Mano tėvo momà giedojo, maniškė bobutė. Turėjau gal apie 20 metų, kai girdėjau“ (LTR 7199/61/). Toliau atskleidžiama, kad bobutės vyrą ponas „išdavęs“ dvidešimt penkeriems metams į rekrūtus. Jis su kitais eidavęs dvaran dirbti: „Tada visi sukalbėjo, kad užstojo valnystė. Žurauskas toks nujojo Vilniun sužinoti, kaip iš tikro yra. Tai ponas pagrasino ir atadavė rekrūtus.“ Senelis pasiaukėjo dėl teisybės, galbūt jam ir pavyko į kaimą parnešti tikrų žinių apie baudžiaivos panaikinimą. Už tai jis palydėjo jaunystę (o galiausiai svečioj šaly – ir gyvybę). Jo žmona šią dainą dainuodavusi *iki mirties*, vis prisimindama savo vyrą, kad ją palikęs:

Ažrūstinta širdis mano, / 2
 È kų ana sau mislijo? / 2

Rašysiu mielui lakštelį / 2
 Ir palaisiu per vėjelį. / 2

Mani mieliulis paliko / 2
 Kai in marių unteļi,
 Kai cinklaly žuveļi.

Pucia vėjas iš rytelių, / 2
 Iš rytelių labai šaltas. / 2

Vaikščioj mielas po sodelį, / 2	Gyvink, miela, kap sau nori, / 2
Tuos lakštelius sau priėmė. / 2	Myłėk, miela, kų sau nori. / 2
Tuos lakštelius sau priėmis / 2	Myłėk, miela, kų sau nori, / 2
Po tris žodelius razskaitė	Aš myłėt tavį negaliu. / 2
Ir atgal atasiuntė:	LTR 7199(212)

Iš rekrūtų vyras nesugrižęs – jį užmušę tvirtovę statant. Senelė sulaukusi net šimto metų.

Jókios tikresnės (tiesiog kitos) žinios mūsų dienų gal ir nebus pasiekusios... Tik pasiekė įrašas⁶, kuriame skamba „nesuklastojamas“ balsas: „už širdies griebianti“ melodija, abejingų nepaliekantis atlikimo būdas, kaip mums rodos, autentiškai perteikiantis iš močiutės lūpų išgirstą sielvartingą savojo jausmo išsiliejimą.

Išžiūrėjimas į baladėse ypač ryškių, aštrų vargo naratyvą nuvedė prie kitos (mūsų diskurse, sakytume, atsitiktinės) – naujoviškos dainos. Tai maršo ritmu ir melodija dainuojama Žuraušienės daina *Iš kur imsi saldokus – Iš tų vieny siratų*, netyčia tapusi pretekstu pagvildinti vargo supratimą apskritai. Į karą varomi *siratos* berneliai šaukiasi tėvelio, motulės, brolelio, sesulės, kurie, jei būtų, kiekvienas saviškai palengvintų jų dalią ar net visai *nuo vainelės atpirktų*. Prieina eilė ir mergelei: *Kad mergelė man būtų, Vargą vargie padėtų*. Žinoma, prie tokios tipiškos dainų bendrosios vietos, prie „gerokai nudėvėto, nuobodžiai apsitrynusio, todėl šiandien nedaug ką bedominančio dainų poetizmo“, pasak B. Stundžienės, esame perdėm pripratę. Tačiau jei pažvelgę į už teksto plytinčią tikrovę paklaustume: o kodėl būtent mergelė, jei ji būtų, *vargą vargti padėtų*? Ko gero, tik gūžtelėtume pečiais: o argi ne to iš jos labiausiai tikimasi? Ar mūsų dainose ne tokiōs jos, vargo mergelės, labiausiai ieškoma? B. Stundžienė mini, kad D. Sauka net buvo linkęs įžvelgti su vargu siejamą liaudies dainų, vadinamojo liaudies estetinio idealo etinį pradą: „Mokėjimas vargą vargti reiškia kantrybę, neišrankumą, kuklumą – dorovines moters ypatybes, kurios patriarchalinėje šeimoje buvo labiausiai vertinamos“ (Stundžienė 2010: 31, autorė cituoja Sauka 2007: 64). Juk aišku – vargo gyvenime neišsilenksi, bet atjaučiančioje širdyje gali rasti tikrą poilsį ir atgaivą. Lyg savaime suprantamus skaitome tokius pasakymus mūsų rašytojų raštuose, vertimuose, kaip šie: *Sako, dviem ir varge gyventi geriau!* (Juozas Balčikonis); *Su juo gražiai gyvenimą pravargom* (Stepas Zobarskas); *Žmogus varge augęs – lyg auksas per ugnį išėjęs* (Lazdynų Pelėda) (LKŽ: vargas). *Vargau vargelį visas viekelis, ir išsivargau šelmį bernelį* – dainuota Nedzingės apylinkėse (Varėnos r.) (LKŽ: išvargti). Lyg veidrodinis atspindys – skambi patarlė, užrašyta iš R. Sabaliauskienės Puvočių kaime (Varėnos r.): *Už vargą davė Dievas mergą* (prieš tai buvo kalbėta: „Vargo vargo žmogelis, dabar gavo gerą žmoną“)

6 Pirmi trys dainos posmeliai J. Dovydaičio įrašyti į LTRF mg. 4144(71).

(AED 622). Su išsivargtu per *viekėlį* berneliu natūraliai siejasi kitos dainos nuotrupa: *Aš užvargau užgyvenau per savo amžėlį žalių rūtų vainikėlį ir aukso žiedelį* Jz (LKŽe: užvargti). Kita vertus, ir vargstančio asmens poreikis turėti artimą žmogų tarsi keliskart stipresnis. Liaudies išmintis sako: *Reikia turēt vargą, tada žmogus bus reikalingas* Pnd (LKŽe: vargas)⁷.

Nuolatinis vargas gali būti gretinamas su nepabaigiamu triūsu, tačiau ne tai laikoma baisiu dalyku. Antai nemāža į *Lietuvių kalbos žodyną* įtrauktų pavyzdžių vargą vaizduoja kaip tokį dalyką, kuris vargstantįjį ugdo. Ši mintis kartojasi palydimu įvairių atspalvių: *Vargas kantrybę daro* GNPvR5,3; *Vargas – geriausias mokytojus* JT223; *Vargas žmoguo kojas įduoda* Krš; *Vargas negadina žmogaus* Tn; *Užaugęs varge viską moka* Aln; *Tik vargas proto atneša* Kb; *Ko žmogus vargsta, to geresnis* Mrc; *Be vargo ir dangun neineisi* LTR(Ds); *Kada žmogus pavargsta, tada jis išmoksta, kaip Dievo prašytisi, kaip griekų liautisi* BPII478 (visi pavyzdžiai iš LKŽe: vargas). Dar sakoma ir taip: *Geriau į bėdas (var. į vargus) nekaip į griekus* LPP I 1289. Kita vertus, ar kartais mūsų dainose, kurios taip išmargintos vargų vargelių minėjimu, vargas greitosiomis neįspaudžiamas kaip fonas, kuriame, rodos, šviesesnėmis spalvomis suspindės apdainuojamo artimo žmogaus paveikslas? Tuo tarpu jei paklaustume, kas yra tasai *tikrasis* vargas ir didžiausia nelaimė, kurią vaizduoja mūsų baladės, apskritai dainos, raudos, veikiausiai reikėtų įvardyti: artimo žmogaus netektis, tapimas našlaičiu.

Iš Tverėčiaus apylinkių, kur dainavo Žurauskienė, persikelkime į Dzūkiją. Vieną iš „čionykščių“ našlystės refleksijų regime baladėje *Išjojo karaliūnas žalion girion paliavoti*. Nors esama gerokai labiau išplėtotų variantų⁸, čia pasitelktume šį ne visų ilgiausią, J. Dovydaičio įrašytą į magnetofono juostą 1967 m. Perlojoje (Varėnos r., padainavo Agota Pipaitė):

7 Mintį, kiek daug kalbės tautosakoje sukasi vis apie tą – tokį reikalingą – *kitą*, galėtume pailustruoti vienu tolimu pavyzdžiu. Jurijus Smirnovas, rusų folkloristikoje pirmasis bandęs sisteminti rytų slavų baladžių ir joms artimų formų temas, paralelines formas (siužetus dublius), siužetinius tipus ir jų kontaminacijas, versijas ir variantus, galiausiai visa tai suskirstė į tris dideles grupes: I. Motina ir sūnus (duktė); II. Mitinei būtybei (etniniam priešui, svetimšaliui) reikia merginos; III. Etninis herojus gauna merginą (Смирнов 1988: 12). Iš šio skirstymo galima numanyti baladžių masyvų teminę gravitaciją, būtent: kad *kito* (merginos) siekiama (II grupė) ir kad jis galiausiai laimimas, pasiekiamas (III grupė).

8 Antai *Lietuvių tautosakos* pirmame tome paskelbtas Mortos Padvaiskienės (65 m., iš Guobinių k., Leipalingio vls., Seinų aps.) padainuotas 114 eilučių variantas, užr. A. Navaracko 1935 m. (LTt 1 550/be ml./). Į *Dzūkų melodijas* pateko 32 posmelių (64 eilučių) variantas, padainuotas Prano Jadzevičiaus (daugiau kaip 80 m., iš Paakmenės k., Jakėnų apyl., Varėnos r.), užr. L. Saukos 1959 m. (ČtkDM 128). Iš kitų spausdintų variantų galėtume paminėti BILDA 189, 190, 191; Zrv: 217; Mrk: 409.

Ir išėjo karaliūnas
Žalion girion paliavoc.

Kokių duosì man rodeļį,
Kad jau nėra karaliūno –

Ir užmušė karaliūnas
Du sierojus sakačėlius.

Kap man augyc maži vaikai,
Kap man varguoc didis vargas?

Ir puldamas sakačėlis
Ir užmušė karaliūną.

– Vai dukrela, vai viešnela,
Aš tau duosiù didžių rodų:

Ir parbėga margi kurtai,
Ir parneša jieį žineļį.

Margas karves išparduokia,
Palšus jaučius man atduokia.

Ir parneša jieį žineļį,
Kad jau nėra karaliūno.

Palšus jaučius man atduokia,
Mažus vaikus tarnauc laisk[ia].

Vai, aš eisiù pas tėvulį,
Pas tėvulį an rodeļės.

– Kad m̄ tėvo didis dvaras,
Kad jis užeit vandenėliu!

– Vai tėvuli, vai širdele,
Kokių duosì man rodeļį?

Kad m̄ tėvo didis dvaras,
Kad jis nurūkt juodais dūmais!

LTRF mg. 4325(16)

Tėvas nesupranta dukters, o duktė – tėvo, nors ji taip skubėjo išgirsti jojo patarimą... Tėvas svarsto, kaip teisingiau perskirsčius materialines gėrybes (tuo tarpu dukters vaikų priglausti neketina), o duktė klausia, kaip jai gyventi netekus vyro, kai, rodos, žemė po kojom siūbuoja. Baladės pabaiga teigia, kad turtas ir žmogus – nelygintini dalykai, todėl ir siūlymas juos sustatyti į vieną gretą sužadina dukters atsaką. Iš esmės tai ta pati „panieka“, apie kurią kalba dar *Šventojo Rašto* „Giesmių giesmė“:

Giliausi vandenys negali užgesinti meilės
nei potvyniai jos paskandinti.
Jeigu žmogus siūlytų už meilę visą savo turtą,
būtų tik paniekos vertas (Gg 8,7).

Vis dėlto manytume, kad tėvo dvaro „iškeikimas“ nėra vien pykčio proveržis. Tai ir gedinčio žmogaus laikysena: atsižadėjimas. Nebėra žmogaus – nebereikia ir dvaro. Nors „dvaro keikimo“ formulė baladėje įsitvirtinusi kaip pokalbio, įvykusio

tarp tėvo ir dukters, pabaiga, tačiau drįstume teigti, kad iš tiesų tai – *klaidžiojantis* motyvas, šįkart čia pritapęs. Pyktis, neva įsiplieskęs tarp tėvo ir dukters, nelaikytinas pagrindine baladės ašimi. Šią mintį pagrįstų visai kitas kontekstas, kuriame randa-me kone pažodžiui pakartotą tą patį „dvaro keikimą“ (prie to dar grįšime).

Tuo tarpu pasinaudokime proga išžiūrėti į vieną iš šių baladę dainavusių patei-kėjų – Katriną Sidzinauskaitę (1877–1944) iš Kabelių. Kaip Kabelius apibūdino po šimto trisdešimties metų nuo dainininkės gimimo ten lankęsis *svetys*, tai kaimas, prigludęs „prie girių ir sienos su gudais“, „gal išvis piečiausias dzūkučių bažnyt-kaimis“ (Šorys 2007). Sidzinauskaitė dainuoja baladę ramia, pasakojama, truputį *žėlabna* melodija – juk *gavėnios giesmė*: „Išjojo karaliūnas ant vainelės vajavoc...“ O gal ne, pradeda kitaip: „Išjojo karaliūnas žalion girion paliavoc...“⁹ Kunigas P. Bie-liauskas savo 1935 m. užrašytų dainų rinkinyje apie dainininkę trumpai brūkšteli: „Ji prasta tarnaitė–darbininkė. Dirbo dažniausiai prie klebonijų, ypač Marcinkonyse pas kun. Šablinską, kuris su savo motina mėgo lietuviškas daineles. Ji moka viso 361 dainą“ (LTR 2393). Iš J. Dovydaičio, parašiusio neilgą Sidzinauskaitės biogra-fiją, sužinome, kad vėliau buvo steigiama nauja lietuviška parapija Kabeliuose. Tuo metu Ratnyčioje užsimojus statyti naują mūrinę bažnyčią, jauna Kabelių parapija nukėlimui iš ten pigiai nusiperka senąjį medinį pastatą. Tada čia persikelia gyventi ir Katrina, nors nelabai turi kur prisiglausti:

[Kabeliuose] iš bažnyčiai skirtos medžiagos likučių kryžkelėje jai pastatė mažutę, gal tik 6×8 m, pirkelę. Žemės savininkas patraukė Sidzinauskaitę į teismą, nes ta pirkelė buvusi pastatyta jo neatsiklausus. Bylą nutraukė 1914 m. prasidėjęs karas. Katrė taip ir gyveno toje pirkelėje, prie kurios ir lysvės darželio nebuvo. Parapijos žmonės jai nešė „diedus“ – aukas: duonos, bulvių, miltų, kruopų ar riebalų. Iš to ji ir gyveno. Po Pirmojo pasaulinio karo Kabeliams likus Lenkijos valdžioje, ji ir toliau vadovavo lietuviškiems giedojimams, mokė vaikus, lankydavosi kaimuose, nueidavo pas piemenis, juos mokė skaityti. Piemenes mokė senovės dainų, vestuvinių verkavimų <...>. Platino gaunamą iš Vilniaus lietuvišką spaudą.

Visą gyvenimą Sidzinauskaitė audė raštuotas juostas (Dovydaitis 1988: 262).

Ir štai vienai viena toje pirkelėje dainuoja ji baladę apie vyrą–karaliūną, užmu-šusį sakalėlį ir patį užmuštą sakalėlio, kurioje, atrodytų, nėra nieko panašaus į jos pačios gyvenimą. Nieko, išskyrus apskritai vargą. Kaip, koku būdu dainininkę ga-lėjusi paguosti ši *gūdi* baladė? Gal, dainuodama apie „karaliūno ponelę“, kuri „išajo ant dvarelio <...> rankelas laužydama“ (LTR 2393/51a/), dainininkė sugebėdavo taip įsijausti, kad savi vargai atsitolindavo? O gal našle tapusios herojės vienišumas

9 Bent tokią – dvejoją – pradžią fiksavo 1935 m. iš dainininkės šią baladę užrašęs kunigas Pranas Bieliauskas (LTR 2393/51a/).

atliepdavo jos pačios vientulystę? Ar šiaip, ar taip svarstytime, bet šioje pirkelėje kyla noras perfrazuoti pirmiau minėtąją patarlę: „Reikia turēt vargą, tada *daina* bus reikalinga.“

Bet grįžkime prie *klaidžiojančio* „dvaro keikimo“ motyvo, kurį minėjome aptardami šią baladę. Jį bandėme aiškintis tokia logika: jei nebėra žmogaus – nebereikia ir dvaro. Išižiūrėkime, kaip šis motyvas atrandamas kito dzūkų dainininko, Petro Zalansko raudoje mirus žmonai¹⁰:

Geriau būtum netekį savo šito didelio dvarėlio,
 Geriau būt sudegis kaitriuoju ugnelį,
 Nei ką mes netekom savo Onulės, vaikėliam motulės...
 Geriau būtų buvį, kad būt išnešiojis šiaurus vėjelis mano trobesėlius in keturias puselas,
 Nei ką mes netekom savo Onulės, vaikėliam motulės...
 Kad būtų užejis gilus dunojėlis šalto vandenėlio ant mano šito dvarėlio,
 Nei ką mes netekom savo Onulės, vaikėliam motulės...
 Onula Onula, tu mumi dař pasakykia ir pamokykia, ir paporykia,
 Kur dař man eici su mažais vaikeliais –
 Ar in lygus laukelius, ar in žalius miškelius, ar in žalias girelas
 Po žaliuojų aglaši, katri yr aplaidus savo žalias šakėlas,
 Kad mes visi palįstum po tuoj žaliu aglaši,
 Kad mūs neužpūstų šiaurus vėjelis,
 Kad mūs nesulytų skaudus lietulis.
 Tai mes pasiklotum minkštus patalėlius žalių samanėlių,
 Tai mes pasdėsim sierus akmenėlius po savo gluodnom galvelėm,
 Tai mes priklosim savo kūnelį medžių lobeliais, medžių šakelėm,
 Kad nepūstų an mūs šiaurus vėjelis, kad nelytų an mūs skaudus lietulis...
 Kaip mes užsikelsim ankstų rytelį,
 Tai mes neturėsime juodos duonešės, sausos plutelės,
 Tai mes pavalgysim migloto rytelio,
 Tai mes atsigersim šalto vandenėlio, ryto raselės nuog žalios žolalės, nuog medžių raselės –
 Bus mūs visas pasilkėlis... (LTR 7273: 181/3 sąs., 11 p./).

Jeigu įmanytų, raudantysis mainytų Onulės netekimą į savo dvarelį praradimą. Kaip ir baladėje *Išjojo karaliūnas žalion girion paliavoti*, raudoje minimos gamtos stichijos, galinčios nuniokoti dvarą: ugnis – vėjas – vanduo (kaitrioji ugnelė – šiaurus vėjelis – gilus dunojėlis šalto vandenėlio). Ir lyg tos stichijos iš tikrųjų būtų

.....
 10 Nors žmona mirė 1964 m., šią raudą dainininkas, Norberto Vėliaus prašomas, po keliolikos metų prisiminęs užrašė į savo tautosakos ir atsiminimų sąsiuvinius: *Nors trumpai parašysiu, kaip aš verkiau savo Onulės*. Iš tiesų tai ilgas tekstas, vos išsitenkantis penkiuose sąsiuvinio puslapiuose.

„atėjusios į pagalbą“ ir sunaikinusios dvarą, iškart toliau rengiamasi išeiti iš dvaro kaip jo netekus. Vaizduotėje tasai dvaras su Onulės netektimi tarytum iš tiesų prapuola: lyg benamiams su vaikais reikia išeiti į žalias girias, ieškoti prieglobsčio po žalia egle. Nepaisoma, kad ši benamystė tėra tariama, ji piešiama labai įtaigiai ir detaliai. Čia ir gedėjimas – kėlimasis ankstų rytą, kai visas *pasilkas* – miglotas rytelis, gėrimas – šaltas vandenėlis, raselė nuo žolės, medžių.

Savo prisiminimuose Zalanskas priešina gyvenimą su Onule ir gyvenimą be Onulės. Jis rašo: „Prisimenu mūs tų gražų gyvenimų, kaip abudu gražiai gyvenome.“ Perbėgdamas jį mintimis, Zalanskas išryškina du aspektus: vaikų auginimą ir nuolatinį bendrą darbą, tiesa, palydimą dainavimo. Antai rugius pjaunant nuo jų giesmių skambėdavę „visi laukai“, klausydavę „keli kaimai“, tuo tarpu nuo giesmininkų veidų varvėdavęs prakaitas. Ir priduriama: „O mumi buvo linksma ir lengva dirbti cieį darbeliai, vargčia cieį vargeliai, lėti tos gailios ašarėlės per savo skaisčius veidelius, buvo labai labai lengva. O kaip netekau savo brangiausios Onulės – kaip buvo sunku ir skaudu. Kaip aš jos gailiai verkiau“ (LTR 7273: 176/3 sąs., 6 p./). Atrodo, kam gi ryškinti tą vargo, darbų lengvumą, tą giesmių sklidimą po orą, jei ne tam, kad palygintum jį su sunkiu akmeniu, prislėgusiu širdį netekus Onulės.

Kita vargo ir lengvumo paralelė (ar sampyna) tame pačiame gyvenimo apmąstyme – visai šalimais. Zalanskas prisimena, kaip mirdama Onulė prašiusi žūtbut išmokslinti, išleisti į žmones vaikus. Jis klausia, ar kas manęs, kad jam buvę lengva tų priešmirtinių prašymų klausyti ir juoba juos įvykdyti. Nebuvę lengva, jis sako: „Aš tiek vargavau, vargdamas verkiau, bet jos prašymus, jos širdies troškimus – viską ištesėjau. Man pačiam daĩ lengva gyventi, kad aš jos visur klausiau“ (LTR 7273: 176/3 sąs., 6 p./). Lengvumas įsivaizduojamas kaip už vargą, už sutikimą prisiimti vargą gaunamas atlygis (plg. patarlę, ryškinančią su vargu įgyjamą savotišką bebaimiškumą, laisvę: *Vargo prisisėmęs vargo ir nebebijai* Kp (LKŽe: prisemti).

ARTIMO ŽMOGAUS SUGRĮŽIMO NARATYVAS

Baladėje *Paviešėje pakelėje*, ją lygindami su balade *Išjojo karaliūnas žalion girion paliavoti* ir Zalansko rauda, matome atvirksčią situaciją: dvaras kaip tik statomas! Našlė laukia savo vyro (karaliūno), kuris jau septynerius metus neparjoja iš karo. Ji taip stipriai viliasi, kad jis pargrįš, tarytumei žinotų jį esant gyvą ir ištikimą. Statybas galima laikyti kaip tik tokios vilties išraiška: ant jos nelyginant ant pamato mūrijamas dvaras:

Paviešėje pakeļėje	– Nevadzyk manį našlaī,
Našlė dvarų mūravojo.	Ba aš asmiu ne našlalė,
	Maži vaikai ne siratos!
Našlė dvarų mūravojo,	
Baltais guntais guntavojo.	Yra mano mielas vyras,
	Cik dabar namie nėra –
Ir parjojo karaliūnas	
Iš vainelės vajavojis:	Sekmi metai kai vainelėj,
	Kai vainelėj vajavoja,
– Padėk Dievas tau, našlala,	Iš vainelės neparjoja.
Balto mūro mūravoc!	

Dainą padainavo M. Grėbliūnienė (g. Merkinės apyl.), užrašė J. Dovydaitis 1967 m. Alytuje (LTRF mg. 4313/25/). Iš pastabos sužinome, kad įrašė girdima pusė dainos. Bet net ir vieną pusę nėra lengva išvargti – melodija juk lėta, „tęstinė“ – septintą posmą baigdamą dainininkė jau besanti gerokai „užaukštinusi“. Lėtai, tarsi pasveriant kiekvieną žodį išdainuojamas našlės ir karaliūno pokalbis ir sudaro siužeto pagrindą. Iškilmingumo suteikia ir pagrindinio veikėjo apibūdinimas: *karaliūnas*. Tačiau peržiūrėjus kitų dainininkų padainuotus variantus paaiškėja, kad nė vienam iš jų toks apibūdinimas nebūdingas. Juose vaizduojamas kazokėlių pulkas / raitų pulkas, jojantis pro našlės dvarą, nuo kurio atsiskiria vienas kazokas / kazokėlis – arba jis iškart pasirodo, be pulko. Tik vienintelės Grėbliūnienės 1936, 1961 ir 1967 m. padainuotuose variantuose¹¹ atkakliai tvirtinama: *karaliūnas* (kazokas, girdi, tai pas kitàs). Verta paminėti, kad tokia pačia melodija, kaip *Pakelėje paviešėje*, Grėbliūnienė dainuoja ir kitą baladę, pasakojančią apie marčią, nužudžiusią savo vyrą, karaliūno brolių. Karaliūnas jo visur ieško, kol galiausiai atranda, ir marčios nusikaltimas išaiškėja. Akivaizdu, kad pastaroji baladė turi visai kitą siužetą, o su pirmąja bendra nebent tai, kad jos pagrindą taip pat sudaro našlės ir karaliūno pokalbis, tik čia jis nėra našlės vyras. Pažymėtina, kad pastarojo baladės tipo variantams

.....

11 Įdomu palyginti N. Vėliaus 1961 m. užrašytą variantą *Paviešėje pakelėje Našlė dvarų mūravojo, Našlė dvarų mūravojo, Baltais guntais guntavoj(o)* (LTR 3461/136/) su 1936 m. Broniaus Šklėriaus, Alytaus gimnazijos IV kl. mokinio, užrašytuojų *Pakelėje parugėje Našlė mūrų mūravojo, Baltais guntais guntavojo* LTR 1458(96). Pastarasis užrašytas Buciniškės kaime (Seirijų vls., Alytaus aps.), Grėbliūnienei tuomet buvo 37 metai. (Beje, užrašytojas ar tik nebus vaikas ar anūkas tų žmonių, pas kuriuos Malvina tarnavo; žr. dainininkės autobiografiją – LTR 3461/1a/.) Abu šie užrašymai mažai kuo skiriasi, turi tą patį posmelių skaičių (15). Praėjus dvidešimt penkeriems metams, dainininkė pamiršus (?) praleido tik vieną posmą: *Oi našlala padvarnyke, Paklok minkštai patalėli, Eisim mudu pasilsėc*. Vietoj jo vienu kartu daugiau ji pakartoja našlės atsikalbinėjimą: *Yra mano mielas vyras, Cik dabar namie nėra: Septinci metai kai vainelėj, Kai vainelėj vajavoja, Iš vainelės neparjoja*. Tai posmelis, „sublokuotas“ su kitu posmeliu: *Nevadzyk manį našlaī, Ba aš asmiu ne našlalė, Ba aš asmiu ne našlalė, Maži vaikai ne siratos!* – taigi šis dvejetas 1961 metų variante pasikartoja net keturis kartus.

taip pat visai nebūdinga pagrindinį veikėją vadinti *karaliūnu*. Tai būtų galima aiškinti tuo, kad Buciniškės kaime, kur Grėbliūnienė ilgą laiką gyveno, buvo žinoma ir ankstesniame skyriuje aptarta baladė *Išjojo karaliūnas žalion girion paliavoti*. Tad natūralu, kad baladė *Paviešėje pakelėje* dainininkams galėjo sietis su balade apie sakalėlio užmuštą karaliūną ir jo našlę. Todėl našlės vyras, pas ją grįžtantis (pirmoje baladėje – negrįžtantis), taip pat vadinamas *karaliūnu*. Tai visiškai dėsninga. Tačiau ieškodami dar kokio kito paaiškinimo pažvelgėme į neilgą N. Vėliaus užrašytą dainininkės autobiografiją (LTR 3461/1a/). Joje prabėgomis pasakojama, kad Grėbliūnienės tėvas buvęs neturtingas (skerdžiavo svetimoje žemėje), motina anksti mirusi, ji pati nuo devynerių metų sunkiai tarnavusi tai pas vienus, tai pas kitus, valgydavusi tai, kas nuo šeimos atlikdavę. Ir toliau taupiais štrichais nupiešiama gyvenimo istorija, kol N. Vėlius po sunkių dainininkės gyvenimo pervartų randa ją jau ramiau begyvenančią pas dukterį Alytuje. Vis dėlto nesunku pajusti, kad šioje istorijoje jautriausiai atskleidžiamas laikotarpis po vestuvių (turbūt reikia manyti, kad jo svarbumą, sunkumą N. Vėliui bus pabrėžusi pati dainininkė):

Iš tų kitus metus nuėjau pas Šklėrių tarnauc. <...> Geresni žmonės buvo. Tį susidraugavau su bernu. <...> Už to žmogaus ir apsiženinau.

Vyras nusipirko pas tokių moteriškį pirkaitį ir an svetimos žemės pasistatė Buciniškėn Seirijų valsčiuje. Tokis kaimynas darė šaukštus medinius ir nešė an turgaus. Rozų atneša ir sako: „Išsirink.“ Tai ir buvo mano kraitis. Paskui vienas kaimynas paskolino stalų, kitas – lovų. Seirijuose nusipirkom bliūdėlį, puodelį ir pradėjom gyvent.

Kitais metais vyrų paėmė kariuomenė, o aš likau stora. Tai paciai reikėjo ir viskų pasidirbt, ir pas bobų nueit. Ir turėjau dukterį Onų [1921 m.]. Pavasarį reikia pasisodzyt bulvių, pasisėt linų. <...> Du metus išbuvau vienui viena. Už pasodinimą reikia dienas eiti. Einu, ir vaikų nusinešu. Su dalgi žirnius ar lyšius pjaunu kap vyras. Per sunkiai dirbanc pradėjo skaudėt rankų, kojų, o aš viena – negaliu nė valgyt išsivirti, nė marškinių išsiskalbt. Paskui jau pradėjau pirštus krutyt, apsidirbdavau (LTR 3461/1a/).

Nesunku numanyti, kaip tokioje padėtyje dainininkė laukusi savo vyro. Ir tuomet, ir vėliau baladė *Pakelėje paviešėje* galėjo atliepti jos pačios išgyvenimus. Beje, pats žodis *karaliūnas* jai galėjo sietis ne tik su *karaliumi*, bet ir su *kare*, *kariuomene*, į kurią vyras buvo išėjęs. Ir vėliau dainuodama šią baladę dainininkė galbūt prisiminimais nusikels į tą sunkių išgyvenimų pažymėtą metą, – o gal ir visai kitaip mokės ją sau „aktualizuoti“:

Iki šiol apžvelgtose baladėse įžiūrėtume – labai supaprastindami – tokią „schemą“: artimo žmogaus netenkama (jis nesugrįžta) vs artimas žmogus sugrįžta. Kad ir kaip būtų keista, tačiau baladėje net ir artimo žmogaus sugrįžimas pirmiausia nutapomas baladiškai, kažkaip skausmingai. Kai pabaigoje paaiškėja, kad karaliūnas esąs našlės vyras, ši jam priekaištuoja: *Kam tu mani kirkinoji, Mažus vaikus virkdzinoji* LTR 1458(96). Gal vėliau ir bus išgyvenama laimė, bet to paveikslo tapymu baladė

jau nesirūpins. Panašus sugrįžimo „baladiškumas“ išryškėjo viename iš gyvenimo pasakojimų, mus pasiekusių iš Ašašnikų. Ši istorija susijusi su ankstesniame skyriuje minėto dainininko Zalansko žmonos vaikyste.

Būsimoji Petro žmona Ona Trainavičiūtė gimė Ašašnikų (tarmiškai *Ašašnykų*) kaime prie Kabelių, dabartiniame Baltarusijos pasienyje. Be Onos, šeimoje augo dar dvi dukterys ir du sūnūs. Motulė mirė gimdydama penktą vaiką... Tėvas parvedė pamotę. Bet naujoji žmona Valerkulė buvusi be galo motiniškos širdies. Savo vaikų su tėvuliu neturėdama, našlaičiais rūpinosi kaip tikra motina. Kai Vilniaus kraštas atiteko Lenkijai, kai kurie tų apylinkių šviesuoliai, platinę lietuviškas knygas, buvo suimti ir įkalinti. Taip pat ir tėvulis Jonas Trainavičius – „už politiką“ lenkų buvo pasodintas į Gardino kalėjimą penkiolikai metų. Tačiau viena bėda – ne bėda. Po kiek laiko buvo areštuota ir pamotė, jai buvo skirta kalėti pusantrų metų. Tada jau šitiems vaikams pasidarė labai sunku gyventi – jie neturėjo ko ir valgyti. Kaimynai sukalė lovelį ir susimylėję (o gal visiems buvo „eilė sudaryta“) ko nors įpildavo: ar *buzaitės*, ar kruopų, ar bulvių – taip jie vargais negalais ir maitinosi. Vasarą kartu su Ašašnykų moterimis mergaitės uždarbiaudamos eidavo uogauti. Eiti reikėdavo toli, penkis šešis kilometrus, o paskui mėlynių pilną *kašelę*, užsikėlus ant nugaros, reikėdavo partempti namo. Kartą jauniausia sesutė Agulė bridusi per mišką su sunkiu mėlynių nešuliu, o priešais atbėgęs vaikas iš kaimo šaukdamas: „Tavo motulį palaido!“ Išgirdusi tuos žodžius, Agulė taip ir sukniubo po nevaikiška našta, staiga pajutusi visą jos nepakeliamumą – *iš laimės, kad dar jau turės motulį...*¹² Apalpo, lyg apimta saldaus tikrumo, kad dabar jau bus tas, kas visados pagailės, kas *pašėnavos*, kieno paunksmėje busi saugus. Nors ir ne tikra motulė, pamotė, bet jos sugrįžimas reiškė, kad išliksi gyvas, ir atrodė ji tau brangi kaip pati gyvastis.

AŠAŠNINKŲ INKLIUZAS

Aukščiau užsiminėme apie vargo gretinimą su per amžėlį nepabaigiamu triūsu, tačiau pasitelktos patarlės bylojo, kad *ne tai* esąs tas vargas, kuris tradicinės pasaulėjautos žmogų tikrai varytų į neviltį, tai yra nuo kurio reikėtų bėgti. Čia pažiūrėkime, kaip vienos baladės herojė, bėgančią nuo (su darbu susijusio) vargo, ištinka tragiška žūtis. Bet prie šios baladės vertėtų prieiti „iš toli“, lyg darant lankstą – pristatant kaimą, kuriame ji kartą buvo išgirsta ir užrašyta. Taigi, sekdami Onos Trainavičiūtės pėdsakais, nė nepastebėjome atsidūrę senajame Ašašnikų kaime. Šį kampelį nejučia vaizduojamės nelyginant ne tik jotvingiškos tarmės relikto, bet ir baladžių „aukso kasyklą“: Zalanskas, lygindamas savo dainų repertuarą su žmonos atsineštuoju, pabrėždavo, kad ji mokėjusi baladžių ir romanų, taip pat „naujoviškesnių“

.....
12 Iš Marijos Zalanskaitės-Liugienės pasakojimų straipsnio autorei.

dainų apie meilę (gal todėl, kad už savo vyrą buvo trylika metų jaunesnė). Ašašninkų dainų ir baladžių savitumą pastebėjo dar Pranė Jokimaitienė. Antai rašinyje apie Marcinkonių etnografinį ansamblį ji apibūdino vienos „iš Ašašnykų, arba ant-rųjų Kabelių, kaimo“ kilusios ansamblio narės, Onos Liulienės–Grigaitės repertuarą: „Nors Liulienė pabrėžtinai skiria „savo krašto dainas“ nuo Marcinkonių, tačiau jos repertuaras (padainavo 160 dainų) nedaug kuo tesiskiria. Tekstų variantai labai gražūs, poetiški. Ypač baladės. Vis dėlto tekstai, kuriuos Liulienė atsinešė iš gim-tųjų Ašašnykų, savitesni. Tuo atžvilgiu pažymėtinos baladės apie dukterį, virtusią gegute, anytą, pavertusią marčią medžiu, tėvą, skandinantį dukrą dunojuj, ir kt. Šie tekstai labai išplėtoti, puošnūs. Yra originalių, veik niekur negirdėtų posmų, vaizdų vestuvinėse, karinėse dainose. Tai rodo didelį šio tolimo Lietuvos kampelio liaudies kūrybiškumą, originalumą“ (Jokimaitienė 1985: 236).

Ašašninkai taip arti Kabelių, kad kone prilipę prie bažnytkaimio šono. Sidzi-nauskaitė, kuri, kaip minėjome, steigiant parapiją atsikėlė gyventi į Kabelius, čia artimai bendraudavo su savo dukterėčia Prane Grigaite, taip pat išaugusia į puikią dainininkę, gyvenusia Ašašninkuose (Dovydaitis 1988: 263). Kunigas P. Bieliauskas, 1944 m. užrašęs aštuonias Grigaitės dainas, prie pirmosios dainos pateikia du melo-dijos variantus ir brūkšteli tris pastabas: „I. To pačio sodžiaus Ašašnykų mergaitės iš beveik tų pačių metų tos pačios dainos padarė du variantu. Trainavičiūtė 50 m.¹³, Grigaitė 45 m. II. <...> Pastaroji skaitosi geresne dainininke. III. Garsioji Kabelių dainininkė Katrina Sidzinauskaitė prieš mirtį įsakė Grigaitei Pranei padainuoti, kas panorės, josios nepadainuotas ir neužrašytas melodijas, nes Pranė geriausia jas mokėjusi. Katrina <...> mirė 1942.XI.21 d.“ (LTR 2561).

Taigi čia pateikiame žadėtąją baladę, kurią (tiksliau, jos pirmąją pusę) iš Grigai-tės užrašė J. Dovydaitis:

Oi, pakeleņa,	Trys bernai gera,
Oi, paviešena,	Jiej brangiai moka,
Oi, stov nauja karč' ma,	Oi, jiej brangiai moka
Sena randorka.	Ir jų vilioja.
Stov nauja karč' ma,	Oi tu mergela,
Sena randorka, ¹⁴	Oi tu jaunoji,
Oi, trys bernai gera,	Oi, mūsų šalaėn
Jiej brangiai moka.	Tai labai gerai.

13 Rozalija Trainavičiūtė buvo Onos Trainavičiūtės teta (tėvo sesuo), kuri buvo netekėjusi ir gyveno kartu su brolio šeima. Iš jos Ona vaikystėje išmoko daugiausia dainų.

14 Palyginus su įrašu LTRF mg. 4253(36), kur dainininkė, užrašytojo prašoma, baladės tekstą deklamuoja (J. Dovydaitis galėjo to pageidauti ir dėl jį ypač dominusios Ašašninkų tarmės), aiškėja, kad šioje vietoje bus praleistas „patikslinantis“ posmas: *Stov nauja karč' ma, Sena randorka, Oi, jos dukra jauna Vynų šinkuoja*. Tolesnis posmas veikiausiai būtų toks: *Jos dukra jauna Vynų šinkuoja, Oi, trys bernai gera, Jiej brangiai moka*.

Nei arus sėjus
 Duoneį valgo,
 Oi, nei verpus audus
 Gražai vaikščoja.

LTRF mg. 4253(36)

Bernų piešiama mergelės ateitis, kad neberekėsią nieko dirbti, galėtų pasirodyti kaip tikros laimės vizija. Ko gi galėtų trokšti varguolė mergelė, kaip tik pagaliau pasiilsėti? Tačiau net nekaltas patikėjimas šia vizija, galima sakyti, pasmerkiamas, nes kaip tik jis atveda į negerą baigtį. Juk *randorkos* duktė, susiviliojusi pasiūlymais, *išvoandravoja* su trimis berneliais į tikrą pražūtį – ją vedė girelėn, rišo prie eglės; džiūvo eglėlės viršūnėlė, verkė mergelė kaip siratėlė; degė eglėlės viršūnėlė, džiūvo mergelė kaip siratėlė. Žinoma, įprasčiausia būtų pasakyti: „atmokama“ už nedorumą, tačiau šiuo atveju, regis, Grigaitei galėjo atrodyti ne taip nedōra su kazokėliais *išvoandravoti*, kaip *panorėti* be darbo amžių nugyventi (bet ir nepritekliaus nepatirti). Tokią papildomą baladės potekstę netikėtai bus išryškinęs jos kontekstas: su Ašašnikais susiję pasakojimai. Štai vienas – tegu ir hiperbolizuotas – paveikslas, vaizduojąs tenyškčių žmonių darbštumą, kurį etnokultūros temomis besidominčiam Juozui Šoriui 2007 m. perteikė į Kabelius atitekėjusi Danutė Mikolėnaitė-Valentukevičienė:

O Ašašnykų žmonės skiriasi nuo Kabelių gyventojų <...>. Kabelių žmonės pasakoja, kad neduok Dzieve pakliūt Ašašnykuos marcion. Geriau pulc ažaran ir nuskįst! Jie labai darbinykai žmonės. Net ir dabar jie skiriasi nuo kabeliškių. Mes pasikeliam ryti kokių penktų valandų – tai mum anksci. O jie paskelia kokį tracų, antrų valandų... Kiekvienas užsilaidzia užuolaidas tamsiai tamsiai, kad neregėt kaimynas, kad pasikėlė, ir aina dirbc. Ir anksciau žmonės netgi neidavo laškon miegot, kad neaptingt po vasaros darbų. Atsigula palei duris an suolo, an uslano tokio plataus, ir guli, kad neaptingt, ba iš ryto vėl laukia darbai. Nusnaudzia kokias dzvi tris valandas ir tadu pirmyn (Šorys 2007).

APIE DAINAVIMĄ PO NELAIMIŲ, ŽŪČIŲ, SUKRĖTIMŲ

Veronika Povilionienė-Janulevičiūtė, rašydama apie Žiūrų kaimo dainininkų pasirodymus, kurie ją taip džiugindavę jaunystės metais, mini savo pirmąjį susidūrimą su Kristina Leikauskiene-Kašetaite:

Atsimenu, vieno koncerto metu universiteto aktų salėje Kristė Leikauskienė dainavo baisiai ištinsiu žandu – moteriškai labai skaudėjo dantį. Kai paklausiau, kodėl sirgdama važiavo dainuot, atsakė: „Nugi mislinu, kad dainuosiu, tai galgi išsitųsys. Rodos, dainuojanc ir mažiau skauda.“ (Povilionienė-Janulevičiūtė 1985: 342).

Ši atsitikimą mąga laikyti alegorija, galinčia atskleisti dainininkės požiūrį apskritai į savo dainavimą. Į klausimą, kodėl dainuoja, ji atsako: dainuojant, rodos, mažiau skauda. Daina įsivaizduojama nelyginant kokie gyvybės syvai, kurie, varinėjami po skaudančią sielą, išstampo, išsklaido skausmo pūlinius – dainuojant jie „išsivaikšto“, siela tampa švari.

Iš V. Povilionienės rašinio sužinome, kad Kristina gyvenime daug prisikentėjusi.

Pokario metais, sprogdindamas Ūloj žuvis, susižalojo ir mirė vyras. „Pasakė man, kad Kriste, tavam rankas dinamitas nukapėjo. Atbėgu rėkdama, žūru – guli visas kruvinas, o rankas Ūla neša. Dzieve, Dzieve, o vaikai dar maliukai, o laikai neramūs, kap aš daž gyvensiu viena? <...> Jei nebūtau dainavus, kiba būtau sudurnavojus.“ <...> Pasakoja moterys, kad neturėjusi Kristė net kuo apsiaut: „Žiemų, būdavo, vienų kojų kamašu ap-auna, kitų – kaliošu ir dar prisiriša, kad nenukristų, o ratelį ing rankas ir ty, kur moterys sodžiaus vakaronėja. Susranka nemažai, verpia, mezga ir dainuoja. Kristė visur ajo su daina: ir trobon, ir iš trobos, ir kap jai gerai buvo, ir kap blogai... (ten pat).

Koks tragiškas momentas – moteris, išsiplėšusi iš mažų vaikų apsupties, bėga prie upės genama baisios žinios. Ji sužinos apie jai nužymėtus vargingus našlės kelius... Lyg tolimas šio sukrėtimo aidas – Leikauskienės dainuojama baladė apie našlę, ėjusią vandens. J. Dovydaičio apie 1967 metus darytame įrašė (LTRF mg. 4325/51/) pateikėjos balsas suskamba su lėta, neįmenama susimąstymo, skausmo gaida:

Ajo našlė vandenio,
Ajo našlė vandenio,
Paradzino du sūnu.

Paradzino du sūnu,
Paradzino du sūnu
Ir suvystė vystyklais.

Ir suvystė vystyklais,
Ir suvystė vystyklais,
Ir nunešė dunojin.

Patirties, prisiminimų keliamo skausmo kitas asmuo neįmins; greičiausiai jis ir būdavo nuo kitų giliai slepiamas. Prašalaičiui, kaip šio rašinio pradžioje pristatyta aukštaitė Žurauskienė, gal tik paaiškins: „Jauna našlė likau, tai našlės dainas dainavau“ (LTR 7199/49/). Tačiau užrašytoją / tyrėją ir pateikėją skiriantį (laiko) atstumą, regis, įveikia kitas dalykas: stebėtinas, net iš archyvo įrašų pajuntamas talentingų pateikėjų mokėjimas „intonuoti“ savąją egzistenciją per mokamus kūrinčius.

Tarp Žiūrų kaimo dainininkės gyvenimo istorijos ir jos dainų išvengtume dar kitą paralelę. Minėtuose atsiminimuose V. Povilionienė pasakoja girdėjusi, kaip vieną kartą Marcelė Paulauskienė dainininkės paprašiusi: „Padainuok, paverk, Kriste, apie savo sūnelį, aukso obuolėlį.“ Pasirodo, pati baisiausia nelaimė buvo sūnaus mirtis. Išvažiavo užsidirbti į šachtas ir žuvo.

Kap aš jo prašiau nevažuoc, o jis man – momula, bus tau langviau, pinigų uždirbsiu, tau vargc neraikės. Sakau, tuščia jų, tų pinigų, neraikia, visko užtenka, kap lig šiol gyvenom, tep ir vėliau užteks. Ale kur tau! Lydėjau aš jį Zervynosna ing traukinį. O dzienele miglota, tamsi, lietus tep drangia, verkiu ir prašau: nevažuok, sūnele, nevažuok, matai, net dzienele verkia, o jis vis ciek. Nieko nēr baisiau gyvenimi, kap vaikų neteck... (ten pat: 343).

Šio straipsnio autorei kartu su Kostu Aleksynu 2001 m. nusišypsojo laimė iš Kristinos Leikauskienės užrašyti vieną baladę¹⁵:

Vai, parlakia juoda varna, Vai, parneša pavasarį.	Juodais šilkais apsilaidus, Baltais perlais apsibarstius.
Mažiem vaikam – zobovėlį, Piemenėliam – botagėlį.	– Vai kuosela, vai juodoji, Kur tu ėmei šituos šilkus?
Piemenėliam – botagėlį, Artojėliam – po žagrelės.	Kur tu ėmei šituos šilkus, Kur tu gavai baltus perlus?
Artojėliam – po žagrelės, Šienpjūvėliam – po dalgefės.	– Vai, aš ėmiau juodus šilkus, Kur vaineįlį vajavoja.
Vai, parlakia juoda kuosa, Juodais šilkais apsilaidus.	Vai, aš gavau baltus perlus, Kur bernelius muštravoja.

LTR 7044(119)¹⁶

.....
15 Man tai buvo vienas iš įsimintiniausių momentų 2000–2001 m. vykusiose Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto tautosakos ekspedicijose į Merkinės apylinkę, nors tada dar nebuvo šovusi mintis domėtis baladėmis. Prisimenu (miniu tai kontrasto dėlei), kaip po ekspedicijos „savo užrašytos“ dainos įrašą džiūgaudama paleidau bičiuliams, susibūrusiems į kamerinį folkloro ansamblį „Vilkiaucinis“. Vėliau, kaip tik per gavėnią, po senojo Vilniaus universiteto skliautais mes ją plėšdavom kaip pakilią, pavasarį skelbiančią dainą, po jos – kitą „plėštinę“, irgi dzūkišką *Pavasaris pavandenis, Sėmė vanduo kalnus klonis...*

16 Savo sudarytame rinkinyje K. Aleksynas įrašo, kad dainininkė yra 81 metų amžiaus; kad iš Leikauskienės bobulės Onos Kašėtienės-Glavickaitės dainų yra užrašęs Aukustis Robertas Niemis; kad pas ją atsidūrėme tik popiečiu, kai ji buvo susiruošusi eiti miškan grybauti ir nuolat tai prisimindavo, todėl visą laiką tik rašėme ir rašėme dainas – biografinių duomenų nebuvę kada paklausinėti...

Ši daina šlietūsi prie gavėnios dainų jau vien dėl atlikimo meto – ji dainuojama visų pirma pavasarį. Josios „baladiškumas“ nežymus, jei lygintume su „baladiškėmis“ tipo „Ir atlėkė juodas varnas“ variantais¹⁷, kuriuose varnas iš mūšio lauko atneša baltą ranką su aukso žiedeliu. Žinoma, tie „kiti“ variantai padainuoti kažkur kitur, kitų dainininkų, o Kristina gal jų visai nebus girdėjusi... Leikauskienės variante varna atneša ne kare kritusio sūnaus ranką, o pavasarį. Kaipgi taip? Juoda varna su pavasariu, rodos, taip nesiderina. Bet ar nesama čia tolimų asociacijų žaismo, kai prabunda viltis, kad ateis pavasaris lyg koks palengvėjimas, atlėks kuosa apsileidus juodais šilkais, apsibarsčius baltais perlais iš kažin kokių tolybių – ar ne iš ten, kur sūnelis, aukso obuolėlis... Juk apie šachtas dainininkė dainų nedainavo, tradicinėje sąmonėje sūnaus žuvimas perkeliamas į mūšio lauką... Sūnelio apgedėjimui tinka karinė daina, baladė. Teisybė, čia apie tai bylotų tik menka užuomina. O kūrinio visuma – (skausmo pagimdytas?) šviesumas, kai ant pajuodusių pašalių jau randas ir žalių šilkų, ir baltų perlų. Taip, šis šviesumas turbūt kyla iš sugretinimo su prisikeliančia gamta, kaip rašė D. Sauka:

Aklas skausmas metaforos dėka tapo menine tiesa. Tarsi būtų nušvitusi tragiškoje akistatoje su mirtimi nutirpstanti žmogaus širdis. Poezijos valdžiai nebelieka ribų. Šita jos galia pratęsia būtį net ir po mirties. Tai nėra tiesioginė apeliacija į pagoniškąjį tikėjimą <...>. Tiktai taip, kaip tolydžio sugretinama žmogaus mirtis su žolės, augalo, medžio žuvimu, taip sugretinama ši ribota žmogaus dalia su gamtoje nepaliaujamai ir nepertraukiamai vykstančia gyvybės kaita. Toks sugretinimas savo tiesa didžiai prasmingas, slepia savy raminamą minties blāvumą¹⁸ ir yra įstrigęs mūsų sąmonėje (Sauka 1970: 205–206).

.....
17 Štai Grigaitės padainuotas variantas: *Ir atlėkė juoda varna, Ir atnešė baltų rankų. // – Tu varnela, tu juodoji, Kur tu ėmei šitų rankų? // – Kur aš ėmiau šitų rankų, Kur vainelė vajavoja. // Kur vainelė vajavoja, Kur žalnierai muštravoja. // Ne viena motulė verkia Po vaiskelį vaikščodama, // Po vaiskelį vaikščodama Ir sūnelio ieškodama. // Ne viena sasulė verkia Po vaiskelį vaikščodama, // Po vaiskelį vaikščodama Ir broralio ieškodama. // Ne vienas tėvelis verkia Po vaiskelį vaikščodamas, // Po vaiskelį vaikščodamas Ir sūnelio ieškodamas. // Ne vienas broralis verkia Po vaiskelį vaikščodamas, // Po vaiskelį vaikščodamas Ir broralio ieškodamas* LTRF mg. 4253(14). Archajiška rečityvine melodija dainuojama baladė kuria raudos įspūdį. Dviejų posmų „bloką“ pakartojant keturis kartus (keturių šeimos narių linijos) pasiekiami itin didelė įtaiga.

18 Tautosakininkui juo smalsiau išgirsti, kad *raminama* gali būti ir dainos melodija. J. Čiurlionytė rašė:

„Didesniu nacionaliniu savitumu pasižymi tokios šeimos baladės, kuriose vyrauja lyriniai momentai. Jų herojus ištinka nelaimės arba mirtis. <...> Tokių baladžių melodijos dažniausiai esti pasakojamojo pobūdžio arba iškilmingos; joms būdingas lėtas tempas, tęsiamas ritmo garsais aiškiai išskirtos eilučių pabaigos. <...> Kartais tragiškus baladžių momentus sušvelnina gilus lyrizmas ir *melodijoje* atsiskleidžiantis ramus pasakojimas“ (Čiurlionytė 1969: 162–163).

IŠVADOS

Rašant šį straipsnį atliktas tyrimas jo autorei atvėrė platesnį matymo lauką, suteikė peno šiandieninėms baladžių interpretacijoms. Būtent šiandieninėms, nes nenorima teigti, kad taip, kaip šiame rašinyje interpretuojame balades, šiuos savo kūrinis bus išgyvenę ir patys dainininkai. Veikiau jau jums tai yra kitoks interpretavimo būdas, akimis aprėpiant kontekstą, praturtintą dainininkų biografijų fragmentais. Apie savo tiriamą medžiagą supratome, kad baladės tekstas, kurį užrašytą šiandien pasidedame prieš akis, tėra ledkalnio viršūnė, o visas neišsakomų atodūsių kalnas, sustumtas per gyvenimą, slypi „po vandeniu“. (Beje, fragmentiškas tekstas nereiškia, kad toji panirusi kalno dalis mažesnė ar gal jos nėra.) Atmintyje išnyra iš vienos dainininkės išgirstas prasarimas: „Ir niekas, vaikeliai, nežino, kiek ton dainon viso būna sudėta.“¹⁹ „Nežinomieji“ per toli ir per giliai, kad juos tikrai pasiektume, vis dėlto galime juos savo interpretacijose vaizduotis pagal savąjį ar pagal „bendrąjį“ supratimą. Aišku tik viena, kad žvelgiant iš kontekstualumo pozicijų tautosakos kūrinų suvokimui tampa svarbūs apskritai bet kokie duomenys apie jų „gyvenimiškąjį“ kontekstą.

Ko gero, mūsų senieji dainininkai daina gebėdavo išreikšti tai, ko jokių kitu būdu negalėjo išreikšti. Kaip tvirtino ir vengrų etnomuzikologas, kompozitorius Zoltánas Kodály'us, „sieloje esama tokių pakraščių, į kuriuos įšvinta tik muzika“ (Kodály 1982: 156). Net iš archyvo įrašų galima just stebėtiną talentingų pateikėjų mokėjimą „intonuoti“ savąją egzistenciją per mokamus kūrinius. Įvairius asmeninius sukrėtimus patyrusiems dainininkams tam tinkama terpė atrodė baladė, daina, rauda. Išgyvenimų visuma, kurią dainininkas įdėdavo į savo atliekamą kūrinį, suprantama, nebūdavo išpasakojama klausytojams, mieliems *susiedėliams*, tačiau kai kuri šių išgyvenimų dalis galėjo juos pasiekti neverbaliniu būdu. Tokiame „perdavime“ didelį vaidmenį vaidina patirtis ir atmintis. Jei dainininkui jo mėgstama daina siejasi, slaptingu būdu atliepia jo paties gyvenimą, tai klausytojas šią sąsają gali pagauti, jeigu jis *žinos* ir *atsimins* praeities įvykius jų bendroje aplinkoje, dainininko (ir aplinkinių) gyvenime²⁰. Taip prieitume prie išvados, kad patirtis ir atmintis gali keisti tautosakos

19 Iš Ievos Turonienės-Zalanskaitės pasakojimų autorei.

20 Tiesa, pasitaikydavo, kad kokia nors daina tiesiogiai sėdavosi su tam tikra situacija. Antai teko girdėti pasakojimą apie Mardasavo kaimo kampininkę Ankštutę. Kai ją vyras primušdavo, ji atsisėdus ant slenksčio savo skardžiu balsu dainuodavo – kiekvieną kartą, kai prilupa, tą pačią dainą. Žmonės užgirdę ją sakydavo: *Tai jau ir vėl Ankštutį dziedas primušė...* Tai senas „liudijimas“; jam bus jau du šimtai metų (iš M. Liugienės-Zalanskaitės pasakojimų autorei). Šiame paveiksle galėtume įžiūrėti kone individualų, su dainavimu susijusį ritualą. Panašų dainavimo rituališkumą užčiuoptume Rumunijoje gyvenusios vengrės močiutės pasvarstymuose: „Ačiū mano Viešpačiui, nebuvo didelių sielvartų. Bet vis dėlto – buvo skurdas, nieko neturėjom... Kai dirbdavau, tada dainuodavau... Taip užsimiršdavau ausdama, jei ausdavau, taip užsimiršdavau dainuodama, kad ir valgis iš galvos išeidavo. Kol atsitokėdavau, kadgi aš dar nevakarieniavus. Iki vėlumos ausdavau ir

kūrinių suvokimą; žvelgiant plačiau, tai laikytina mūsų dienas pasiekusių dainų, baladžių andainyškščių kontekstu, šiandien padedančiu mums jas suprasti.

ŠALTINIAI

- AED – *Atbėga elnias devyniaragis: Rožės Sabaliauskienės tautosakos ir etnografijos rinktinė*, sudarė ir parengė Pranė Jokimaitienė, Norbertas Vėlius, melodijas spaudai parengė Bronius Ambraziejus, Vilnius: Vaga, 1986.
- BČDD – *Druskininkų dainos*, užrašė Juozas Balčikonis, padainavo Juzė Jurkonienė, melodijas užrašė Bronius Uginčius, Vilnius: Vaga, 1972.
- BILDA – *Lietuvių dainos Amerikoje: pasakojamosios dainos ir baladės = Lithuanian Folksongs in America: Narrative Songs and Ballads*, surinko ir suredagavo Jonas Balys, (*Lietuvių tautosakos lobynas*, t. 5), Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1958.
- ČtkDM – *Dzūkų melodijos*, sudarė ir parengė Genovaitė Četkauskaitė, Vilnius: Vaga, 1981.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas*: elektroninis variantas, t. I–XX, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1941–2002, prieiga per internetą: www.lkz.lt.
- LLDK M – *Lietuvių liaudies dainų katalogas*, t. 6: *Jaunimo dainos. Meilės dainos*, [parengė] Elena Mažulienė, Vilnius: Vaga, 1986.
- LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.
- LPP – *Lietuvių patarlės ir priežodžiai*, t. 1: A–D, parengė Kazys Grigas... [et al.], Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
- LTRF – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyno fonoteka.
- LTt – *Lietuvių tautosaka*, t. 1: *Dainos*, tomo redaktorius Amb. Jonynas, medžiagą paruošė V. Barauskienė... [et al.], Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962.
- Mrk – *Merkinė*: straipsnių rinkinys, redakcinė komisija: N. Vėlius (pirm.)... [et al.], Vilnius: Vaga, 1970.
- Šventasis Raštas – *Šventasis Raštas: Senasis ir Naujasis Testamentas*, [Senąjį Testamentą vertė iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų, pratarinę, įvadus ir ST sąvokų žodyną bei paaiškinimus parašė Antanas Rubšys, Naująjį Testamentą vertė iš graikų kalbos, įvadus ir NT sąvokų žodyną parašė Česlovas Kavaliauskas], Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998, prieiga per internetą: www.biblija.lt.
- TD – *Tautosakos darbai*, t. IV: *Vilniaus krašto lietuvių tautosaka*, spaudai paruošė Jonas Balys, 1938.
- Zrv – *Zervynos: kraštotyros bruožai*, redakcinė kolegija: J. Aidulis... [et al.], Vilnius: Lietuvos TSR kraštotyros draugija, 1964.

LITERATŪRA

- Aleksandravičiūtė Rūta 1984. *Lietuvių liaudies šeimos baladžių amžiaus, funkcionalumo ir nacionalumo klausimais*: [diplominis darbas, mokslinė vadovė vyr. dėst. L. Burkšaitienė, Lietuvos TSR tautų draugystės ordino valstybinės konservatorijos Muzikos istorijos katedra, rankraščio teisėmis].

.....

dainuodavau. Kol vieną [dainą] išdainuodavau, kita ateidavo į galvą... ir taip visos kitos. <...> Širdis gi turi daug sielvartų. O, jei širdis galėtų kalbėti – bet nemoka kalbėti... Kai širdis turi sielvartą, žmogus dainuoja. Kodėl? Kad sielvartą nusimestų! Nusiestų tolyn... Kentėk, širdie, ir klausykis!“ (Berezc 2000: 80).

- Alseikaitė-Gimbutienė Marija 1996. „Vilniaus krašto lietuvių būdo bruožai gyvenime ir tautosakoje: [1940 m. rankraštis, saugomas Literatūros ir meno archyve]“, *Liaudies kultūra*, Nr. 6, p. 35–47.
- Balys Jonas 1938. „Lietuvių liaudies baladės: motyvų apžvalga ir palyginimai“, *Židinys*, Nr. 8–9, p. 10.
- Berecz András 2000. *Bú hozza, kedó hordozza... Magon kótt énekesek iskolája 1. Vallomások, párbeszédék, képek a hagyományos dalolásról, éneklésről* [Liūdesys atneša, džiaugsmas nešioja... Savamokslių dainininkų mokykla 1. Apie tradicinį dainavimą, giedojimą: išpažinimai, pokalbiai, nuotraukos], Budapest: Jel Kiadó.
- Būgienė Lina 2011. „‘Aš jau prisimenu...’ Autobiografiniai lietuvių moterų pasakojimai folkloristo akimis“, *Tautosakos darbai*, t. XLI, p. 44–62.
- Čiurlionytė Jadvyga 1969. *Lietuvių liaudies dainų melodikos bruožai*, Vilnius: Vaga.
- Daugirdaitė Vilma 2006. „Folklorinės patirties apraiškos gyvenimo pasakojimuose“, *Tautosakos darbai*, t. XXXII, p. 214–224.
- Dovydaitis Jurgis 1988. „Katrina Sidzinauskaitė“, in: *Aš išdainavau visas daineles: pasakojimai apie liaudies talentus – dainininkus ir muzikantus*, t. 2, sudarė ir parengė Danutė Krištopaitė, Vilnius: Vaga, p. 261–263.
- Ivanauskaitė-Šeibutienė Vita 2009. „Apie tautosakos pabaigos pradžią (Šiuolaikinių folkloro ekspedicijų patirtys Donato Saukos tekstų parašėse)“, *Literatūra*, t. 51 (1), p. 87–94.
- Jokimaitienė Pranė 1985. „Ei girdėc girdėc, kap Marcinkonys gieda...“, in: *Aš išdainavau visas daineles: pasakojimai apie liaudies talentus – dainininkus ir muzikantus*, t. 1, sudarė ir parengė Danutė Krištopaitė, Vilnius: Vaga, p. 224–238.
- Kodály Zoltán 1982. „Mire való a zenei önképzőkör?“ [„Kam reikalingi muzikinės saviugdos rateiliai?“], in: Kodály Zoltán. *Visszatekintés [Atsigręžimas atgal]*, I. kötet. szerk. Bónis Ferenc, Budapest: Zeneműkiadó.
- Lancendorfer Zsuzsanna 1999. *Személyiség és repertoárvizsgálat egy sokoróaljai iparos életútjának tükrében [Asmenybės ir repertuaro tyrimas remiantis vieno Šokoroaljos amatininko biografija]*: [daktaro disertacija, moksliniai vadovai dr. Imola Küllös ir dr. Vilmos Voigt, Eötvöso Lorándo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Folkloro katedra, rankraščio teisėmis].
- Liugaitė-Černiauskienė Modesta 2015. „Vandens prasmės baladėse apmąstant“, *Tautosakos darbai*, t. L, p. 135–152.
- Povilionienė-Janulevičiūtė Veronika 1985. „Mano mokytojai“, in: *Aš išdainavau visas daineles: pasakojimai apie liaudies talentus – dainininkus ir muzikantus*, t. 1, sudarė ir parengė Danutė Krištopaitė, Vilnius: Vaga, p. 338–343.
- Sauka Donatas 1970. *Tautosakos savitumas ir vertė*: monografija, Vilnius: Vaga.
- Sauka Donatas 2007. *Lietuvių tautosaka*: [vadovėlis], Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Stundžienė Bronė 2010. „Folklorinis vargo naratyvas: Kristinos Skrebutėnienės fenomenas“, *Tautosakos darbai*, t. XL, p. 15–41.
- Šorys Juozas 2007. „Aššaininkų jotvingiai asarukai“, *Šiaurės Atėnai*, Nr. 870, prieiga per internetą: http://www.culture.lt/satenai/?leid_id=870&kas=straipsnis&st_id=15586, [žiūrėta 2016-10-03].
- Смирнов Юрий Иванович 1988. *Восточно-славянские баллады и близкие им формы: опыт указателя сюжетов и версий*, Москва: Наука.

Ballad-like Parallels in the (Auto)biographies of the Folk Singers

MODESTA LIUGAITĖ-ČERNIAUSKIENĖ

Summary

The author of the article aims at seeking individual connections between folk ballads, characterized by peculiar poetics and melodics, and dramatic life experiences of their performers, attributing particular relevance to the keynote narrative of the misery. Rather than approaching ballads as a genre, the author treats them as a certain “register”, which also resonates in other folksongs and folk narratives, likewise being reflected by some circumstances in the life of their performers, such as widowhood, orphanage, singleness, grievance, and general misery. These are certain “ballad-like notes” in the performers’ lives. Therefore, the author views ballads and other folksongs from a special perspective, attempting to “insert” them into the everyday circumstances of the singers, weaving them together with the biographical facts of the performers or taking into consideration other relevant data. In other words, the authors attempts to broaden the scope of the ballad research by including the life stories of the performers, or at least fragments of these stories.

However, although such terms as *autobiographical narratives* or *life stories* appear in the article, such personal experience narratives as those common in the modern folklore research that have become subject to analysis for several decades already, do not and even cannot emerge in this study. It is precisely because the legacy of all the performers introduced in this article comes from the second half of the 20th century (a little – also from the first half of it). At that time folklore collectors paid little attention to the life stories of the singers or storytellers, normally noting down only the most essential personal information. Only rarely more extensive autobiographical data supplied by the informants themselves are available. The main subject of the current study comprises mostly such fragmented and scarce material, or even separate facts, carefully picked out from the collectors’ remarks, memoirs, and (auto) biographies.

The folk singers mentioned in this article belong to the generation born approximately at the turn of the 19th and the 20th centuries, which grew up and learned the folksongs in the period of existence of the first independent Lithuanian Republic. Almost all of them lived in the so-called Vilnius Region, which at that time belonged to Poland. The majority of these performers are inhabitants of the southern part of the Vilnius Region, or *Dzūkija*.

In terms of contextuality, all kinds of data regarding the “actual” context of the folklore pieces are important to their perception. By presenting biographical facts of the singers, the aim is not creating their exhaustive portraits, but rather viewing the folksongs in the light of the certain events from the lives of their performers. The author concludes that experience and memory of those events is able to alter the perception of the ballads. More broadly, this is the possible contemporary context of the ballads that has reached our times, enabling us to understand them better.

Gauta 2016-11-17